

פרק 4:

טיפול כישורים במסגרת הגן

התפתחותם של ניצני אוריינות בתחומי הקריאה, הכתיבה, האוריינות המוזיקלית, המתמטיקה (ועוד אחרים) בתקופת הגן משפיעה על הצלחה בלימודים בשנות בית הספר. נמצא שילדים בעלי רמות אוריינות שפתית וכמותית גבוהות בגיל הגן הם בעלי סיכויים גבוהים יותר לרכוש ידע בשנות בית הספר. חינוך מיטבי בגן הילדים נועד להעשיר את ידיעותיהם של הילדים בתחומים השונים, לפתח בהם עמדות חיוביות כלפי השפה הכתובה, הדבורה וגם הלא-מילולית, לעודד את סקרנותם ואת העיסוק שלהם במתמטיקה בפעילות היומיומית, להעצים את אמונתו של הילד ביכולותיו ולעודד התמדה בלמידה. בפרק זה נסקור את ההישגים המצופים מילדים בתחומי ידע שונים ונתאר את הדרכים המומלצות להקניית ידע וכישורים בגיל הגן.

פיתוח כישורי שפה: שיח, קריאה וכתיבה

השפה היא אחת מאבני היסוד של החיים בחברה אנושית. השליטה בקריאה ובכתיבה חיונית להשתלבות תקינה בחברה אוריינית. ילדים רוכשים שפה על ידי השתתפות באירועי שיח משמעותיים בתקשורת עם מבוגרים ועם ילדים אחרים בסביבתם. שיח מאתגר מבחינה לשונית וקוגניטיבית בגן הילדים עשוי לפצות על חסרונם של הוריהם של המשפחה.

ניצני אוריינות וכישורי שפה בגיל הרך כוללים מספר רכיבים:

- ❖ מודעות פונולוגית – היכולת לזהות הרפב צלילי של מילה
- ❖ ידע אותיות – הכרת אותיות האלף-בית בצורתן ובשמן וזיהוי צליליהן
- ❖ מושגי דפוס – התמצאות בספר ובמוסכמות הכתב
- ❖ כישוריים לשוניים – אוצר מילים ודקדוק
- ❖ כישורי שיח – התאמת השפה לנסיבות וניסוח בהיר ומאורגן של טקסטים מסוגים שונים

הדרך המיטבית להבטיח את הצלחתם העתידית של ילדי גן כקוראים היא טיפוח של סביבה לשונית עשירה, מאתגרת ואוריינית בחמש השנים הראשונות לחייהם. רצוי שהוראה בגיל הגן תשלב בין פיתוח מודעות פונולוגית, ידע אותיות, מושגי דפוס, כישוריים לשוניים, כישורי שיח ומכוונות לספר. מנגד נדגיש כי הוראה פורמלית של הקריאה והכתיבה בשנות הגן אינה מומלצת. בהצעות היישומיות נבחן מה מצופה מילדים לדעת בתקופת הגן ומהן הדרכים לקדם סביבה לשונית עשירה בגן הילדים.

הצעות יישומיות להתערבויות ולפעילויות בתחום ניצני האוריינות – קריאה, כתיבה, מוזיקה ומתמטיקה בגן הילדים⁶

מודעות פונולוגית וידע אותיות

מצופה כי בתקופת הגן ילדים ירכשו את היכולת לזהות את המבנה הצלילי של מילים דבורות, יכירו את אותיות האלף-בית בצורתן ובשמן ויזהו את צלילי האותיות השונות. אין צורך לאמן ילדים בשליפה של כל פונמה ופונמה, אלא לסייע להם להפנים את העיקרון הבסיסי שלפיו מילים מורכבות מיחידות צליל.

◀ מומלץ להיעזר במשחקי מילים הממוקדים במבנה הצלילי שלהן. לדוגמה: הפרדת מילה ליחידות הצליל המרכיבות אותה ("ש-מ-ש"), חיבור מילה מיחידות צליל נתונות ("ד...ל...ת, נוכל לחבר ביחד את המילה?") השמטה של יחידת צליל ("איזו מילה נקבל אם נוריד מהמילה 'שלי' את הצליל 'ש' – נכון, לוי"), מציאת מילים המסתיימות באותו צליל (מכנסיים, נעליים, משקפיים), מציאת חפצים בחדר המתחילים ב-"מ" (מפתח, מגרפה). ניתן לשחק במשחקי מילים בפעילויות שונות במשך היום. למשל, במהלך הארוחה ("איזה מהמאכלים על השולחן נגמרים ב-'ה' – נכון, עגבנייה, לחמנייה").

◀ מומלץ כי בזמן כתיבה או קריאה הגנת תנחה את הילד לחלק מילים לצלילים, לשלוף את שמות האותיות המייצגות את הצלילים, להכיר את צורת האותיות (קשר גרפי-פונמי) ולעצב אותן בכתב. לדוגמה: "יעל, באיזה צליל מתחיל השם שלך? – יו"ד. – נכון מאוד! באות יו"ד. הנה, כתבת כאן יו"ד. כל הכבוד, יעל! יש בגן שלנו עוד ילד שהשם שלו מתחיל ביו"ד? – יניב. – נכון. בואו נכתוב יחד י-נ-י-ב".

◀ מומלץ לשחק עם הילדים משחקי חריזה וגם להשתמש בשירים מולחנים שיש בהם חרוזים (הטמעת החריזה קלה יותר כששרים עם הילדים את המילים והלחן יחד). דוגמה למשחקי חריזה (תוך שיחה על נושאים כלליים): "איזה יום היום? נכון, היום יום ראשון. בואו נמצא מילה שמתחרזת עם ראשון. – לישון. – נכון, ראשון-לישון, מי אוהב לישון? מי אוהב לישון או לנוח? אני אוהבת לאכול תפוח. לנוח-תפוח". דוגמה ללימוד חריזה באמצעות שיר מולחן: כדאי למצוא שיר שבו יש חריזה ברורה בשורות צמודות (שורה 1 מתחרזת עם שורה 2; שורה 3 עם 4 וכו'). ב"שיר הגשם" מאת לאה גולדברג למשל, יש חריזה צמודה התואמת את הלחן:

בואו עֲנִינִים,
הִבּוּ גֶשֶׁם לְגַנִּים!
טִיף, טִיף טְפוּתִי-
גֶשֶׁם, גֶשֶׁם לְשִׁדוּתִי.

דרכים מגוונות ליצירת שיח עשיר עם ילדים

בגיל צעיר כישורי שיח מספקים תשתית חיונית להתפתחות אוריינות קריאה וכתיבה, לתקשורת בין-אישית ולהישגים לימודיים. מצופה כי ילדים בסיום תקופת הגן יוכלו להתבטא בשיחה בעל פה בנושאים

⁶ מומלץ כי הגנות ייחשפו לתכניות הלימוד של משרד החינוך בכל אחד מהתחומים.

שונים ולמטרות שונות ויבינו את הנשמע במגוון סוגות – סיפור, שיר מולחן או קטע מידעי. לשם כך נשאף להגביר ולשכלל את השליטה שלהם במנגנון של חילופי תור בשיחה (הן כשהם הדוברים והן כשהם המאזינים) ואת היכולת שלהם להגיב באופן ענייני ולשמור על קשר נושאי במהלך השיחה. שיחות בין הגננת לבין הילדים מתקיימות בכל רגע נתון במהלך היום. חשוב להשתמש בהן בשפה עשירה, מורכבת, מגוונת ומאתגרת-חשיבה וכך להעשיר את שפת הילדים. מומלץ שהגננת תיצור עם הילדים שיחה במהלך אינטראקציות קבוצתיות ופרטניות – הן בנושאים קרובים (תכנים הקשורים למציאות המיידית בגן) והן בנושאים כלליים ורחבים יותר.

➤ מומלץ לנהל שיחות בנושאים הקרובים ללבם של הילדים כדי ליצור עניין ומעורבות שלהם בשיחה. כדאי לתת לילדים הזדמנות להוביל את השיחה. רצוי שהגננת יקדישו זמן להתעניין בדברי הילדים ויגיבו במלוא הרצינות למחשבות ולתחושות שהם חולקים עם הגננת.

➤ ניתן לשתף בשיחה כמה ילדים ולהזמין אותם להגיב לדברים של חבריהם.

➤ מומלץ ליזום שיחה כשהילדים נמצאים בסיטואציות נינוחות, כשהם לא חשים מאוימים, למשל בזמן הקראת סיפור או תוך כדי הצטרפות למשחק שלהם.

➤ רצוי שהגננת תקצה לשיתוף במאורעות אישיים זמן מיוחד במהלך היום, נוסף על שיחות מזדמנות. לדוגמה: מיכל הגננת יוזמת שיחות בחצר: "יוסי, אני רואה שיש לך סנדלים חדשים, קנית עם אימא? איפה קניתם את הסנדלים? מי בחר – אתה או אמא?" ועוד. ההתעניינות כנה ואמיתית בפרטים ומאפשרת שיחה הדדית. הגננות יכולות לתרום לשיחה גם חוויות משלהן (למשל מקומות מעניינים שהן ביקרו בהם, מצבים שעמם הן התמודדו) באופן המותאם להבנה ולעניין של הילד.

➤ רצוי ליזום דיונים בנושאים מגוונים בנסיבות כאלה או אחרות (בשיחה אישית, בקבוצות קטנות ובמסגרת הגן כולו). השיחה יכולה לעסוק בנושא, בבעיה, בפרויקט משותף או בטקסט מסוים כולל שיר מולחן. הגננת תעשה בשיחה שימוש בהסברים, בהרחבות, בשאלות מעוררות מחשבה, במילים נדירות ובהסברי מילים. לדוגמה: מיכל הגננת מקריאה לכל הילדים את הסיפור אליעזר והגזר, הילדים נהנים וצוחקים, בסיום היא שואלת את הילדים על התכנים השונים בסיפור: "מה קרה לסבא אליעזר?" "איפה גדל הגזר?", "איזה עוד מאכלים אפשר להכין מגזר?". מאוחר יותר, כאשר מיכל יושבת עם קבוצה קטנה של ילדים בפינת המנוחה, היא מזכירה להם את הסיפור ושואלת על סבא וסבתא שלהם: "כמה נכדים יש לסבא וסבתא?" "מי עוזר לסבתא כמו הנכדה אביגיל?" "מה אתם אוהבים לעשות בבית של סבא וסבתא?" ועוד.

➤ מוצע כי הגננת תסייע לילדים בהבניה של שיח דבור, מובנה ומאורגן באמצעות משימות ומשחקים. נעזור לילדים ביצירת משפטים עם היגיון פנימי, סדר עניינים נהיר, שימוש בסמני זמן, קשרי סיבה ותוצאה והבחנה בין עיקר לטפל. לדוגמה: הגננת מבקשת מהילדים לשחזר סיפור מוכר, לדווח על נושא מדעי שעורר בהם עניין, להסביר לעמיתים הוראות של משחק מוכר, לפתח טיעון בדיון על נושא המעסיק אותם, לתאר תמונה בלי שהאחר רואה אותה או ליצור סיפור בהמשכים באמצעות

כרטיסיות משחק מצוירות. בשיחה עם הילדים הגננת יכולה לשאול שאלות מנחות בנוגע למקום שבו התרחש הסיפור ("איפה?"), סדר הזמנים בו ("מה קרה אחר כך?") ולדרוש דיוק בפרטים ("זה קרה כי...", "אתה אוהב ימי הולדת כי...", "תספר לי בדיוק כדי שאני אוכל לדעת איך זה נראה" או "כדי שאני אוכל לדעת מה קרה לך שם").

רצוי לקיים עם הילדים שיחות בהזדמנויות שונות, למשל בזמן משחק בחצר, בארוחות, בטיוול מחוץ לגן. פעילויות שונות מזמנות שיחות עם אוצר מילים עשיר. לדוגמה: מומלץ שהגננת תשב עם הילדים בזמן הארוחות ותשוחח איתם. אפשר לשוחח על המרכיבים השונים במזון, העדפות ומנהגים הקשורים לאכילה, מקור המצרכים השונים המגיעים לגן, אופן ההכנה של הארוחות בבית ועוד.

משחק חברתי-סימבולי תורם לרכישה של כישורי שיח. בעת משחק ילדים מתנסים בהתאמה של סגנון הדיבור לסיטואציה הבידיונית שנבחרה, בהפקת צלילים וחרוזה, בהמצאות לשוניות, בזכירה, בארגון של מידע מורכב, בשמירה על לכידות שיחה ובייחוס של כוונות ומחשבות לדמויות בידיוניות. כדי לתמוך בכך על הגננת להקצות בגן זמן למשחק סימבולי ולשיחות בין ילדים. חשוב להכין מרחבים למשחק בגן ולספק לילדים מגוון חפצים שיאפשרו להם להביא לידי ביטוי עולמות פנימיים – חיות צעצוע, בובות, בדים צבעוניים, כלי עבודה, כלי מטבח, דפים, צבעים וכדומה. מומלץ ללוות את המשחק בתצפיות לשם הבנת עולמם של הילדים ותכנון פעילות בעתיד.

רצוי שהגננת תשים לב לשיחות ספונטניות בין ילדים ותטפח כישורי שיח באמצעות משוב חיובי והסבר. הגננת תעודד הקשבה לדברי הזולת, תסייע בניסוח תגובה עניינית בהתייחס לנושאי השיחה ותדגים כיצד ניתן להשתלב בחילופי תור בשיחה (יכולת לזהות מתי החבר סיים לדבר, שמירה על תור הדיבור ואיתות על סיומו) וכיצד אפשר להעביר מסר בהיר וממוקד.

חשיפה לספרים

קריאה משותפת של סיפור היא דרך נוספת לפתח שיח עשיר עם ילדים. מצופה שבסיום תקופת הגן ילדים יכירו ספרי ילדים ואת לשון הספרים ויגלו עניין בסיפורים ורצון להאזין להם. הציפייה היא גם שהילדים יתמצאו בחוקי הקריאה והכתיבה ובמוסכמות הכתב והדפוס, שיידעו למשל שכיוון הקריאה הוא מימין לשמאל (בשורה) ומלמעלה למטה (בעמוד), שבין מילה למילה יש רווח וכדומה.

מומלץ להקים בכל גן ספרייה פעילה וספריית השאלה. רצוי להקפיד שהספרייה תכלול כמות מספקת של ספרים שיהיו זמינים לצורכי הפעילות השוטפת בגן וגם לשם השאֵלה הביתה לפחות פעם בשבוע במשך כל תקופת הלימודים בלי לפגוע בפעילות הגן. יש להתייחס לספר כחשוב ומועיל, ללמד את הילדים כיצד שומרים על ספרים ולשמש מודל בהתייחסויות המכובדת אליהם.

מומלץ כי הספרייה בגן תכלול מגוון של ספרים מסוגות שונות – ספרים שנועדו להעשרת הידע והם מותאמים לגיל הרך: אנציקלופדיה, מילון, ספרי מדע (גוף האדם ועוד), ספרי אמנות וכן ספרי סיפורת ושירה לילדים, מעשיות ואגדות עם, סיפורי מקרא וסיפורי חז"ל. יש לכלול בספרייה ספרים

מתורגמים וספרים של יוצרים שונים. רצוי שיהיו בספרייה עותקים אחדים של ספרים מסוימים כדי לאפשר עיון משותף של קבוצת ילדים בחברותה. ברור שהגננת תלווה את העיון, באופן פעיל יותר או פחות, לפי מידת הצורך של הילד במצב הנתון.

ניתן להקריא סיפור במליאה, ולאחר מכן לשוחח בקבוצה קטנה על התכנים שעלו בו. אפשרות נוספת היא יצירה של קבוצות קטנות מסוגים שונים, למשל קבוצה של ילדים המתעניינים באותו נושא.

לשם העשרת הידע הלשוני חשוב לנהל דיון פורה שיתייחס לסוגה של הטקסט. לשם כך יש להפנות את תשומת הלב של הילדים לטקסט, להעשיר את אוצר המילים שלהם על ידי הסבר של מילים קשות או חדשות בסיפור או בשיר. יש לעודד את הילדים להבחין בצורת האותיות, בכותרות ובראשי פרקים וכן בהבדלים באורך השורה בסיפור ובשיר.

מומלץ להפנות את תשומת לבם של הילדים לאסטרטגיות שונות ללמידת מילים בטקסט: ניחוש על פי צליל, פנייה לקבלת עזרה ממבוגר, למידה מהקשר, חיפוש במילון. כמובן מומלץ גם כאן להיעזר במבוגר, לפי הצורך.

לשם העשרת הידע התוכני והלשוני חשוב לנהל דיון פורה שיתייחס לעולם התוכן של הטקסט. מוצע ליצור קישורים בין הטקסט לבין עולמם של הילדים. לדוגמה: אם בטקסט נזכרים יום הולדת או חגיגה, אפשר לשאול: "איך אתם הרגשתם ביום ההולדת שלכם?". כדאי לתת לילדים לשאול שאלות בנוגע לטקסט ולהשיב לשאלות של ילדים אחרים. דוגמה אחרת לחיזוק הפן התוכני: אפשר לבקש מהילדים לסכם את הסיפור לפני ואחרי כל פרק "אז איפה עצרנו בפעם הקודמת?" "מה קרה בפרק הזה?" "למה יוסי בכה מאוד?" "איך הצליח סבא אליעזר להוציא את הגזר?".

מומלץ להקריא אותו סיפור שוב ושוב כדי שילדים יוכלו להפיק תועלת נוספת מהשפה ומהרעיונות השונים בטקסט. פגישה חוזרת עם הסיפור בקבוצה קטנה וקבועה של ילדים תאפשר חזרה על סוגיות שעלו בפגישות קודמות וגילוי של רעיונות חדשים בסיפור.

ניתן לשלב בהקראת הסיפור פעילויות מהנות כגון, המחזה משותפת של הסיפור וציון של התכנים בו.

מומלץ לעודד את הילדים לספר סיפורים מוכרים או "לקרוא את הסיפור בעצמם".

מומלץ להפנות את הילדים לאיורים ולקשר שלהם לטקסט.

להעשרת השפה מומלץ לשיר עם הילדים שירים מולחנים בעלי איכות ספרותית. כדאי לזכור שהמנגינה תורמת ללימוד המילים (ראו הפניה בנספח 1 – סדרת "זמר לך לגיל הרך" שירים לכל עת ושירי חגים).

ניצני אוריינות כתיבה

יש ליצור בגן, עם הילדים יחד, סביבה המזמנת שימוש פעיל וניכר במערכת הכתב ובשפה הכתובה ומבטאת גם את העשייה בגן. סביבה כזאת תכלול למשל ספרים, סרגלי אותיות, שלטי מילים, דפי כתיבה, כלי כתיבה, שירים, טקסטים מידעיים בתחומים שונים, תמונות, מפות, שלטים ועוד. מוצע להשתמש באופן סדיר בתוכנות מחשב חינוכיות ובאמצעים טכנולוגיים. מומלץ שהגננת תימצא עם הילדים בזמן השימוש בעזרים אלה ותשמש מתווכת בינם לבין הילדים – כך יובטח השימוש בהם יהיה יעיל יותר.

רצוי לעודד ילדים בגיל הרך להביע את עצמם באופן גרפי כפי יכולתם, אבל הוראה פורמלית ותרגול של כתיבה תקינה בגן אינם מומלצים. יש ליצור מצבים המזמינים ילדים להתעניין במערכת הכתב ולחקור אותה מן ההיבט הגרפי-פונמי (קשׁרִי אות-צליל) ומן ההיבט התקשורתי (העברת מסרים דרך הכתב, שימור ותיעוד של השפה הדבורה). לדוגמה: ניתן לשלב, ביוזמת הגננת, פעילויות כתיבה במשחק, כגון עריכת רשימת מצרכים לקניות, כתיבת מרשם רופא, מתכון לעוגה ותעודת זהות. מומלץ לכתוב את שם הילד על מגירה ועל חפצים אישיים, ובתמונות שבהן מופיעים חפצים – לרשום לצד התמונה את שם החפץ. ניתן לתעד בכתב אמירות של הילדים (למשל סיפורים שהם ממציאים, מילים מצחיקות, משחקים), לערוך אותם כ"ספר" ולהקריאו בגן.

חשוב להציע לילדים שפע הזדמנויות לציור ולכתיבה ילדית, ברמה שהם מסוגלים לה, ולקדם אותם באופן התואם את התפתחותם, לקראת תחילתה של כתיבה תקינה (כתיבת השם הפרטי). כתיבה ילדית היא פעילות המקדמת את הילד, והיא חלק מתהליך ההתפתחות. כתיבה ילדית נעשית בדרך כלל בעת ציור, והיא כוללת תמונות, שרבוט של סימנים דמויי כתב, רישום אקראי של אותיות וכתיבה פונטית חלקית. יש לספק לילדים אמצעים מגוונים שיתאימו להם לצורך כתיבה – שרבוט באצבעות על משטחי חול, כתיבה בקצף, כתיבה במחשב, כתיבה בעזרת אותיות פלסטיות, העתקה של אותיות מוכנות ודומיהם.

בגן חובה יש לטפח עיצוב אותיות. לפני כן מיומנויות המוטוריקה העדינה הדרושות לשם כתיבה עדיין אינן מפותחות מספיק. בשלבים ראשוניים של הוראה הכתיבה יש לעסוק גם במרכיבים הגרפיים-מוטוריים של הכתיבה, למשל אופן אחיזת העיפרון.

ניצני אוריינות מוזיקלית

במקביל להתפתחות האוריינות בשפה מתפתחת אצל הילד גם אוריינות מוזיקלית כגון שימוש בסמלים גרפיים לתיאור מוזיקה. אוריינות מוזיקלית מתייחסת ליכולתו של הילד לתקשר באמצעות ייצוגים מילוליים ולא-מילוליים. דרך אחת לטיפוח אוריינות מוזיקלית היא ייצוג המוזיקה על ידי הגננת, באמצעות תנועה המתארת את היצירה המוזיקלית (צורניות, זרימה, אנרגיה) וחקייו של התנועות על ידי הילדים. ייצוג המוזיקה בתנועה מַזְמֵן אמצעי לזכירה ולשחזור היצירה או קטעים ממנה ומעודד את השימוש בייצוגים מגוונים. דרך שנייה היא רישומים גרפיים. ילדים מאזינים ורושמים מקצב, קטע מוזיקלי או שיר. באמצעות הרישומים ניתן להבחין בתהליך התפתחותי שעובר הילד: מתיאור כללי (אסוציאטיבי) לתיאור מפורט (המשקף את ההבנה המוזיקלית וסגנון החשיבה שלו). הייצוגים כוללים תיאור של:

⁷ חשוב שמורה למוזיקה או גננת שעברה השתלמות מוזיקה יתכננו את התנועות מראש.